

אילן שיינפלד

מתפוצצת מעדינות

חמוטל בר יוסף, מבכירות המשוררות העבריות, כתבה ספר שירה נוסף שמתבונן במציאות נכוחה, לא מפחד לדקור בתוך האמת, לנפץ פרות קדושות, וגם – להגיד כמה מילות פרידה וסיכום

ספר-שירה החדש של חמוטל בר יוסף, "הקשה והבשל", מבטיח בשמו לקוראיו כי יביא בפניהם את שירתה הבשלה והקשה ביותר. זהו ספר-שירה ה-17 וספרה ה-33 של בר יוסף, ילידת קיבוץ תל יוסף, משוררת, סופרת, מתרגמת וחוקרת ספרות עברית, פרופסור אמריטה לספרות באוניברסיטת בן-גוריון, שמפרסמת שירה מאז 1959, וזכתה בפרסים רבים.

ואכן, ספרה החדש בנוי כפרי. קליפתו, חטיבת שיריו הראשונה, עשויה משירי אהבה וזוגיות של בני אדם במיטב שנותיהם: "רציתי לעשות לך את מה שהשמש עושה לחמנית/ את מה שהאביב עושה לכובע הנזיר/ את מה שחרף עושה למפלס הפנתר. / אבל ילתי רק, כמו רוח סתו, / להרים את עלה השלכת/ ולשבת את יפיו המפאר", היא כותבת בשיר 'רציתי', הפותח את ספרה, משלימה עם אי יכולתה להחיות את כמישתו של בן-הזוג.

מטפורה דומה נשנית בשיר "ד"ש מהגינה": "עלה יבש זעיר דואה דומם, / נראה כאלו נעצר וקפא בחלל. / רק כשהשמש זוהרת פתאום מתגלה/ שהוא תלוי על קור עכביש. // אהובי, ילתי לומר לך משהו חכם/ על מה שמחזיק אותנו [...]. / אבל אני מעדיפה להתבונן בעלה, / להתבונן דומם בעלה הזה ובקור המואר/ שמחזיק אותו בינתיים".

יחסי תלות הדדית נוגעים ללב בין בני הזוג מועברים כאן. הם מובעים גם בשירים נוספים, כמו "בקשה": "תביט בי כמו גנן מתבונן בצמחי הגנה – מה נבט, מה כמש, מה החליף צבע, צורה. / תביט בי בשבע עינים, כמו אם בתינוק - / בצבע העור, במבע, בתנועה לא ברורה. // תביט בי כמו עורך דין בחוזה לפני חתימה, / כמו צלף המכונן את הפלי אל לב מטרה". לא במקרה השיר פותח במטפורת הצמיחה והכמישה כלפי הדוברת עצמה, ממשיך ביחסי הורה-ילד מהופכים (פה הבעל הוא אם הדוברת), ומסתיים במטפורת קשות. לא במקרה השיר הזה כתוב בקפליטים, בשלושה בתי שיר זוגיים - שהרי זהו שיר על זוגיות.

ובכלל, שירי הזוגיות כאן יפהפיים, אבל התלות המובעת בהם, באהבה, היא מוטיב נשנה: "הוי, כמה התרגלתי לאהבתך, / ואיך חשבת שאיני זקוקה לך" ('הרי אני מלאה'), וגם "זרק אותי למים הקרים שלך/ ותראה איך מתנערת בתוכי/ פרנה של פלבלבה" ('התנערות') ואפילו "את המחמאות שלך אני מפצחת/ ופולטת את הקלפות" ('ערב ערב').

שירים אלה מדגימים היטב את כוח לשון השירה של בר יוסף. לשון פיגורטיבית ומטונימית גם יחד, הנכתבת מתוך יכולת קשב נדירה למציאות. הם מבטאים את מורכבות היחסים הזוגיים ויותר מכול – את מבנה העומק של שירתה ושל אישיותה – טלטלה מתמדת בין קטבים. נדמה כי בספר זה, הרבה יותר מקודמיו, היא שמה את האצבע בידועין על מבנה העומק הזה.

המועצם והמאופק

ברבים משירי הספר נגלית קיצוניות רגשית, המתבטאת במטפוריקה קיצונית. למשל "עננים כמו שפתיים סדוקות/ חושפים בחיור ממאיר, ממזרי, את הבשר המדמם של השמים/ שהאור מלקק בקרניו" ('שקיעה'). הדרמה העצומה שהדוברת מזהה בשקיעה, היא בין ממאירות העננים ודימום השמיים לבין ליקוק קרנים אחרונות של אור.

צירוף ההיפוכים הדרמטי הזה בא לידי ביטוי גם במחזור הנפלא 'גלגל השנה', שבו שיר לכול חודש בלוח השנה העברי: "שופר קורא. עורב צורם" או "החם רפה [...] פה מתוקות התאנים!" ('תשרי'), "העדינות של מה שלא קורה/ מיד. הקיץ מתקשה להפרד [...] / בעוד דקה/ הרמונים על העצים/ ותפוצצו בצעקה" ('חשוון'), וגם "ומטח קצר של מטר דליל/ כמו פליטה של גבר מזדקן" ('כסלו') ו"גשם משתפר בחוץ/ ביפחות פתוחות/ מאחוריו חשכת שמים/ כל כך רפואה/ מהמהמת" ('טבת'). בכל המקומות האלה יש מעבר חד בין המועצם למאופק, בין הנמוך לגבוה. כך ב"רמונים שבשלו/ נבקעים בחריקה, / שזיפים מתפקעים" ('תמוז') וכך גם בשורות "שקדיות מתפקעות/ מרב ורדרדות מאפקת, / מתפוצצות מעדינות/ מתאדות בכחל המחלט" ('שבט').

צירוף ההפכים הזה אינו רק פרי ההתבוננות במציאות. הוא מאפיין פנימי של שירתה ואישיותה. כך היא מעידה בשירים כמו 'הרגעים ההם': "הרגעים ההם מהבהבים לפתע ברה, / קרובים, ברורים/ כמו השתקפות של גלי מים מוארים, / מרפרפים על צוק בזלת. // הרגעים ההם/ מלפני שנשרפתי לגמרי/ מלפני שהייתי לאבן, לאפר, / קשעדין רעדתי וכל הזמן רציתי לשותות. // איני רוצה לזכר את הרגעים הרחוקים ההם."

הזקנה מאפשרת להתבונן לאחור בעבר, לראות ממרחק את רגעי העוצמה הללו, מהבהבים ברוך. אך אין בה שום געגוע אליהם. עם זאת, רגעים כאלה שבים ונשנים גם בהווה, אפילו בהבטחה החותמת את הספר, בכפילות לשון מתוחכמת: "לא עוד על אבן אשחיר. / לא אטים ראשי בקיר. / הפעם לא עוד יצרח, / לא עוד ירעיל. / מעמק האפל אאיר" ('השבעה'). על כך אומר, שמי שבאמת רחקה מעוצמותיה הרגשיות אינה נזקקת להשבעה שלהם; שאם ההבטחה להאיר כרוכה באופל, אזי האופל הוא מחויב המציאות הרגשית; ושחתימת הספר בהשבעה כזו היא קריצה של כפל לשון מצד משוררת חכמה מאד, היודעת שאינה יכולה לחדול מטלטלות ליבה.

אבדן הבן

הדרמה נכפית על הדוברת לא רק מתוך אישיותה, אלא מכורח החיים. אחרי שירי הזוגיות באים שירי האבדן והכאב על בנה שהתאבד בנעוריו, והם קורעי לב. "אני צפור צורת/ שגוזלה הרך/ רצה לפרש כנפים, / אך את מחו הטיסה לרצפה/ הרום הרעה," היא מעידה ('אני צפור צורת'), שואלת "עד מתי אסובב את לבי על השפוד הלוהט/ באותו גיהנום של געגועים" ('לפעמים אני מחשבת'), וחושפת "אני חושבת על/ גופך המתבגר, המתפעם, / שהוא קעת שלד זר באדמה/ מצמיח עשבים שוטים בשפע - / ספין העצב. כל הזמן". השכול האימהי הזה מצמרר, תמיד, וביחוד בימים אלה.

ההתבוננות לאחור

שירי הרטרוספקציה כאן לא קלים. היא מעידה על עצמה שאינה מצליחה להתיר את סבכי חייה: "לא על חבלי כביסה ישרים/ תלויים חיי./ גם לא כעדי מנח על צנאר זקוף.// כחלוקי נחל חרוזים הם חרוזים/ על חבלי לדות, על אבדנים מבלבלים/ ועל חוטי רקמה שהסתבכו לגמרי// ואין מי שייעזר לי להתיר" (לא על חבלי כביסה').

בר יוסף מתארת את הקיצוניות שבה התנהלו חייה: "הפגנת הערף שלי להורי/הלדות הגחמניות, ההתלקחות המטרפת של היצרים, המקריות העגרת שבה בחרתי את גורלי – / על כל אלה, לא, אינני מפה על חטא" (חיוורים, מוארים); ובמחזור 'ארבעה שירים של יום הכיפורים' מביאה את חשבון הנפש שלה לשיאים, בשורות כמו "לא ידעתי לרסן את כסופי המטרפים/לבית, לילדים, לאהבה./לא ידעתי לרסן את עצמי בכלל". ולבסוף המסקנה: "ביום הכפורים הזה/אבקש סליחה מילדי/על שילדתי אותם בפראות, בחשק, בבתשוקה עגרת לאמהות, בחרדת השךדות./ואבקש מהם סליחה/על שילדתי אותם/בזמן הלא מתאים/לאיש הלא נכון/שאהבתי בפראות/בחשק/בחרדת השךדות".

יכולת ההתבוננות העצמית המפוכחת הזאת, מוחלת בהמשך הספר גם על האלוהים ועל הארץ. בשירים המבקשים את אופן הזדקנותה ומותה היא כותבת, "אל תצרכני ואל תסריחני, קוני היקר./שימני כחרדל הבר להשתטח עד דק/בין דפי ספרך העבה, עתיק היומין" (תחינה'), ומבקשת שהמוות יבוא אליה ביובשנות עסקית: "בוא אלי באפן עניני, עסקי/בהסכמה הדדית, כפי שממלאים חובה ידועה מראש, ללא דוקא נעימה" (אל המוות). פיכחון דומה בא לידי ביטוי בשירים מצוינים המוקדשים לארץ, לשואה, לסכסוך הישראלי-פלסטיני. בשירים 'סבלנו ביחד', שהופיע כבר בספרה "שריקה", היא מפרקת את הצביעות ביחסם של הגויים לשואה. בשיר 'פרוטקציה' היא מלעיגה את ההתקרבות ובשיר 'הזהויות' היא מנפצת את הטענות על האפליה העדתית: "עכשו הזהויות זוחלות באין מפריע/על הפגר הקר של כור ההתוך/ ופושטות את עורו בעודו בחיים, כמו שעשו המונגולים".

חמוטל בר יוסף היא מן המשוררות הבכירות הכותבות כאן כיום. משוררת בשלה, מדויקת וחכמה, סספרה מבטיח את הקשה ואת הבשל וגם מקיים את הבטחתו. זאת, אולי בשל האופן בו היא כותבת: "כמו גור חתולים מנסה/לתפס גרגרי אבק/שהשמש הזהיבה//אחרי שנואש מלתפס/את זנב אמו שנעלמה/ולחררם את פגר אחיו//ככה אני תופסת שירים" (תופסת שירים). הקריאה בספרה החדש זימנה לי שעות של עניין, טלטלה ועונג.

חמוטל בר יוסף, הקשה והבשל. הוצאת הקיבוץ המאוחד